

VUKAŠIN ZORIĆ
ISTRAŽIVAČ-PRIPRAVNIK, FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U
BEOGRADU

OSLOBODIOCI I BRANIOCI: NASILJE U ISTORIOGRAFSKIM DELIMA PANTELIIJE SREĆKOVIĆA

Apstrakt: Istoriografsko delo Pantelije Srećkovića, jednog od najistaknutijih srpskih istoričara druge polovine 19. veka, današnja istoriografija ocenjuje negativno zbog Srećkovićevih metodoloških nedostataka i političke upotrebe prošlosti. Ovaj rad ima za cilj da predstavi i analizira mesto nasilja u Srećkovićevoj istoriografskoj naraciji, ne bi li se bolje razumela njegova ideološka pozicija, ali i uloga koja je učtavana nastajućoj istorijskoj nauci u Srbiji krajem 19. veka. Zbog toga što je Srećković pisao i o opštoj i o nacionalnoj istoriji biće moguće poređenje njegove predstave nasilja kada govori o istoriji srpskog naroda sa jedne strane, i ostalih naroda sa druge.

Ključne reči: Pantelija Srećković, istorija istoriografije, nasilje, srpska istoriografija, pozitivizam, nacionalizam

Istorijsko iskustvo dvadesetog veka u Evropi, ali i u velikoj većini ostatka sveta, bilo je obeleženo međudržavnim i međuetničkim nasiljem – ratom, genocidom, nasilnim premeštanjem stanovništva. Pored toga, ono je bilo obeleženo i državnim nasiljem nad sopstvenim stanovništvom, ponajpre u totalitarnim sistemima. Nasilje kao pojam i pojava nametnulo se humanistici kao tema, i brojne debate su krajem dvadesetog veka bile pokušaj da se utvrdi poreklo nasilja. Plemenitijim studijama cilj je bio da razumevanje pojedinačnih nasilnih činova bude upotrebljeno za prevenciju budućeg nasilja; one druge su samo upirale

prstom u percipiranog krivca.¹

Nasilje kao pojam nije, ipak, novina dvadesetog veka. Ono je bilo percipirano i mišljeno i ranije, i doživljavano na način kvalitativno drugačiji od savremenog. Stoga, vredi se osvrnuti na značenje koje je nasilje kao pojam imalo ranije, zbog toga što osuđivanje ili podrška za različite vidove nasilja nudi potencijalno dubok uvid u istorijsku imaginaciju u prethodnim vremenima, kao i ideološke pozicije koje su ljudi zauzimali.

Ovaj rad analiziraće reprezentacije nasiljau historiografskim sintezama srpskog devetnaestovekovnog istoričara Pantelije Srećkovića. Iako je u savremenoj historiografiji Srećkovićevo delo gotovo jednoglasno odbačeno kao metodološki manjkavo i pristrasno, ne treba smetnuti sa uma da je on decenijama predavao istoriju na najvišoj obrazovnoj ustanovi u Srbiji (Licej/Velika škola), da je bio rektor Velike škole i dugogodišnji narodni poslanik u Narodnoj skupštini. Srećković nije bio diletant sa margine, nego čovek na vrhu srpske historiografije, i tvorac nacionalističkog istorijskog narativa u kom su nasilni činovi imali značajno mesto. Razumevanje Srećkovićevih ideoloških pozicija služi punijem razumevanju srpskog nacionalizma s kraja 19. i početka 20. veka.

Pre nego što bude više reči o Srećkoviću, njegovom delu i njegovoj interpretaciji nasilja, najpre se treba podsetiti mesta istoričara u devetnaestovekovnom društvu, jer kao što je nasilje promenilo značenje, i posao istoričara je bio percipiran drugačije.

Dosadašnja istraživanja na polju istorije historiografije su pokazala da su istoričari širom devetnaestovekovne Evrope bili angažovani

¹ Neposredno nadahnuće za osvrt na nasilje kao pojam u historiografiji bila je knjiga Enca Traversa (Enzo Traverso) *Istorija kao bojno polje*. Italijanski istoričar u ovoj knjizi je predstavio ključne debate o dvadesetovekovnom nasilju u savremenoj historiografiji.

na nacionalnoj konsolidaciji kroz svoju historiografsku produkciju. U nemačkoj historiografiji, već od Rankeovih učenika osetan je snažan nacionalistički naboj, povezan sa vernošću pruskoj dinastiji Hoencolern (Hohenzollern). Nemačko-američki istoričar Georg Igers (Iggers) ističe da su istaknuti nemački istoričari u arhivski rad polazili sa već spremnim odgovorima, koji bi išli u prilog moćnoj Nemačkoj i buržoaskom poretku.² Slične tendencije su primetne u Italiji, gde su istoričari pozivali na pisanje celovite istorije Italije i Italijana, govoreći da to nije samo naučna potreba, nego i patriotska dužnost. Proučavanje zajedničke prošlosti trebalo je da bude upotrebljeno za formulisanje identiteta u sadašnjosti, i strategije za budućnost.³

Verovanje u drevnost nacije i njenog političkog okvira (nacionalne države), bilo je vrlo prisutno i u „onim zajednicama koje u drugoj polovini 19. i početkom 20. veka (još uvek) nisu postale potpuno autonomne nacionalne države ili u kojima nije bio do kraja završen proces kongruencije etničkih i političkih granica...“⁴ Nepodudarnost etničkih i političkih granica bila je odlika i Kneževine Srbije, odakle potiče autor čije delo će biti analizirano.

Među najistaknutije predstavnike srpske devetnaestovekovne historiografije ubraja se Pantelija Srećković. Njegov pristup proučavanju nacionalne prošlosti bio je obeležen heroizacijom srpskog naroda i podređen cilju širenja srpske države. Srećković je u istoriji srpske historiografije označen kao poraženi u borbi sa Ilarionom Ruvarcem koji je oslonac za argumentaciju tražio u verodostojnim istorijskim izvorima, a

² Georg G. Iggers, “Nationalism and historiography, 1789–1996 The German example in historical perspective”, *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, eds. Stefan Berger, Mark Donovan and Kevin Passmore, London and New York: Routledge, 2002. 20.

³ Mauro Moretti, “The search for a ‘national’ history. Italian historiographical trends following unification”, *Writing National Histories*, 114.

⁴ Aleksandar Ignjatović, *Usrpsko-vizantijskom kaleidoskopu. Arhitektura, nacionalizam, i imperijalna imaginacija 1878–1941*, Beograd: OrionArt, Arhitektonski fakultet, 2016. 17.

ne u narodnoj usmenoj tradiciji. Rasprava, koja je uzбудila širu javnost, a u kojoj je Ruvarac nadjačao Srečkovića, postao je personifikacija pobeđe kritičke istoriografije nad romantičarskom. No, uprkos porazu Srečkovića u akademskoj sferi, ne treba olako preći preko njegovog dela, zbog njegovog višedecenijskog profesorskog rada i uticaja njegovih teza u malograđanskim krugovima. Zbog toga je njegova istoriografska produkcija predmet našeg proučavanja.

Autor i njegovo vreme

Pantelija Srečković rođen je u vreme prve vladavine kneza Miloša Obrenovića, 3. novembra 1834. godine, u selu Krčmari (danas Veliko Krčmare) kod Kragujevca. Osnovno obrazovanje stekao je u rodnom selu i u obližnjoj Drači, da bi u četrnaestoj godini nastavio školovanje na beogradskoj bogosloviji. Dve godine kasnije otišao je u Kijev, gde je pohađao bogosloviju, Duhovnu akademiju, pa Univerzitet. U autonomnu Kneževinu Srbiju se vratio u vreme druge vladavine kneza Miloša, 1859. godine, i iste godine je postao profesor opšte istorije na beogradskom Liceju. Proforsko mesto Srečković je zadržao i na Velikoj školi, koja je 1863. nasledila Licej kao najviša obrazovna institucija u Srbiji. Kada je srpska istorija izdvojena iz opšte i postala zaseban predmet na Velikoj školi (1872) Srečković je preuzeo nastavu nacionalne istorije. Mesto na čelu katedre za srpsku istoriju držao je do penzionisanja, 1894. godine. Umro je 8. jula 1903.⁵

Ako imamo na umu misao Valtera Benjamina (Walter Benjamin) da „događaji koji okružuju istoričara i u kojima on učestvuje predstavljaju

⁵ Informacije o Srečkovićevom životu preuzete iz enciklopedijskih odrednica o njemu u: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, ur. S. Stanojević, Zagreb: Bibliografski zavod, 1928. 343.; *Enciklopedija Jugoslavije*, 8 (Srbija-Ž), Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1971. 107.; *Enciklopedija srpske istoriografije*, ur. S. Ćirković, R. Mihaljčić, Beograd: Knowledge, 1997. 644–5. Autori enciklopedijskih odrednica u navedenim enciklopedijama su, hronološkim redom od najstarijeg, istoričari Nikola Radojčić, Sima Ćirković i Andrija Veselinović.

bazu njegovog izlaganja, kao tekst napisan nevidljivim mastilom“⁶, vredi se osvrnuti na epohu u kojoj je Srećković živeo. Srbija se za vreme Srećkovićevog života drastično promenila. On je rođen neposredno pred ukidanje seljačkih obaveza prema spahijama (1835) i pre Sretenjskog i Turskog ustava. Školovao se u vreme Ustavobranitelja, a tokom njegovog boravka u Kijevu nedaleko od njega odvio se Krimski rat. Kada je Srećković postao profesor opšte istorije u Beogradu, Ranke je još uvek predavao u Berlinu. Srbija je 1878. godine postala nezavisna država i proširila se na teritorije koje su prethodno pripadale Osmanskom carstvu, a 1882. se knez Milan Obrenović proglasio za kralja. Srećković je bio liberal i pripadnik dela srpske elite kojem je dalja teritorijalna ekspanzija Srbije na jug bila prioritet. Umro je nakon što je ubijen poslednji kralj iz dinastije Obrenović, Aleksandar, a pre nego što je njegova želja da se Kosovo i Makedonija pripoje Srbiji ostvarena Balkanskim ratovima.

Srbija i Evropa u iskustvu Srećkovića bili su ispunjeni ratovima, revolucijama, oružanim pobunama, atentatima i nasilnim prevratima. Nasilje, kao svakodnevnu pojava u međunarodnim i međuetničkim odnosima, istoričar je teško mogao da prenebregne u svom istraživanju. No, u Srećkovićevom slučaju, nasilje je bilo i rešenje za njemu savremena politička pitanja. Stoga je nasilje u Srećkovićevom delu prisutno i kad piše o opštoj i nacionalnoj istoriji.

Opšta istorija: Nasilje nasuprot slobodi

Pre nego što započnemo analizu Srećkovićevog historiografskog dela, treba osvetliti njegova deklarirana metodološka polazišta šezdesetih godina 19. veka. Naime, Srećković je bio obavešten o postulatima nemačke historiografije njegovog vremena. Kritikovao je starije historiografe jer su istorijsku građu „svojevoljno podčinjavali svome ličnom naravno-

⁶ Walter Benjamin, *Le Livre des passages*, Paris: Editions du Cerf, 1989. 494. prema Enco Traverso, *Istorija kao bojno polje*, Beograd: FMK, 2020. 18.

vještačkom pogledu ili državnoj namjeri.⁷ Odbacivao je cikličnost istorije i smatrao je da kroz istoriju ljudski razum samo napreduje. Pozitivistički je smatrao da će „poznavanje istorijskih zakona“ dovesti do toga da će se „djela ljudska razumjeti tako, kao što treba.“⁸ Krajnji ishod napretka razuma i razumevanja istorijskih zakona je ujedinjenje čovečanstva: „Ljudstvo će se ujediniti. Tada će istorija postati nešto cjelostavno, u kome će prošlo, sadanje i buduće jedno sa drugim biti sastavljeno.“⁹ Napredak čovečanstva u liberalnom poretku doveo bi do kraja istorije, smatrao je Srećković, kao i drugi liberali-utopisti.

No, pre kraja istorije, trebalo se baviti istorijom kao akademskom disciplinom. Srećković ju je definisao ovako:

„Istorija nije ništa drugo nego društvena nauka, koje je sadržina kretanje društva u napredak i težnja preći iz nevaljalih formi prošavšeg i sadanjeg u savršena društva, da bi dostigli čovječanske sreće t. j. potpunog podmirenja potreba svih i svakoga uzajamnim uslugama. Dakle, tok ljudskog napredovanja i jest predmet istorije.“¹⁰

Istorija je za Srećkovića utilitarna društvena nauka u službi ispravljanja društva do stanja međuljudske harmonije. Za njega, obeležje vremena „prošavšeg“ i „sadanjeg“ je nasilje. Naime, Srećković smatra da, kao posledica prosvete, čovečanstvo svuda teži da izađe iz „neprirodnog, grubog, nasilnog stanja.“¹¹ Imajući u vidu osnovne postulate Srećkovićevog pogleda na istoriju i njegovu prvobitnu negativnu ocenu nasilja, treba se najpre dublje posvetiti njegovoj reprezentaciji opšte istorije.

⁷ Пантелија Срећковић, *Општа историја*, Књ. I, св. 1 и 2. Биоград (Београд): Државна штампарија, 1863. 6.

⁸ Isto, 13.

⁹ Isto, 14.

¹⁰ Isto, 15.

¹¹ Isto, 16.

Nasilničke i slobodne države

Srećković je svoj pogled na starovekovnu istoriju izložio u dve knjige *Opšte istorije* (Beograd, 1863. i 1866). Njegova *Opšta istorija* je udžbenički pregled istorije raznih kultura, sa posebnim fokusom na istoriju antičke Grčke.

Najstarije države osnovali su, po Srećkoviću, zavojevatelji. Od Kine do Egipta „u svakoj vlada nasilnik ili kao car ili kao vladika, što je svejedno. Oni su držali svoju vlast silom i strahom.“¹² Srećković na dinastičke smene gleda sa podozrenjem, kao na čin prelaska vlasti iz ruku slabijeg u ruke jačeg nasilnika. „Istočne države“, među koje Srećković ubraja Egipat, Persiju, Indiju i Kinu, karakterisalo je „nasilje, robovanje, nemanje prava, slobodnih srdačnih osećanja, slobodnog mišljenja, pa s toga ni napredovanja u osviješćenju.“¹³

Perpetuirajući diskurs o despotskom Istoku, karakterističan za tadašnju evropsku inteligenciju, Srećković nudi svoju tipologiju civilizacija. Najrazvijenije civilizacije antike su grčka i rimska, zbog „slobodnog i društvenog života“ njihovih građana. Spram njih su pomenute „neslobodne, nasilničke države“¹⁴ od Azije i Afrike, sa izuzetkom Feničana koje Srećković smatra prelaznim oblikom između „azijskih nasilničkih i kastičkih država“ i „slobodne grčke republike“.¹⁵ Na lestvici razvoja, niže od „Istočnih država“ Srećković je smestio nomadske („čergaške“) narode.¹⁶

Unutar „Istočnih država“, Srećković pravi distinkciju između kineskog uređenja, u kom je država konfučijanski ustrojena kao porodica sa

¹² Isto, 33.

¹³ Isto, 34

¹⁴ Isto, 220.

¹⁵ Isto, 211.

¹⁶ Isto, 220.

nasilnim carem-ocem na čelu, između kastinskog uređenja Egipta i Indije, i najneslobodnijeg, persijskog uređenja, u kom je država „imanje neograničenog nasilnika.“¹⁷ Upravo zbog ovoga ne treba da čudi što je centralni sukob u Srećkovićevoj opštoj istoriji sukob najneslobodnije, nasilničke Persije i slobodarske, republikanske Grčke.

Grčko-persijski rat: Sukob arhetipa

Uzrok rata između Grka i Persijanaca, po Srećkoviću, upravo je nekompatibilnost njihovih državnih ustrojstava: „Grčki napredak i civilizacija sve je dublje prodirala u Aziju, a persijska nasilnička vlada gramzila je, da što više naroda osvoji.“¹⁸ Srećković je Grke predstavio uniformno, bez obzira na regionalne specifičnosti i posebnosti polisa. Grci su, po njemu, vojnici od malena, koji poseduju „ljubav za slobodu i ljubav otadžbini.“¹⁹ Nasuprot slobodnom Grku, stajao je Persijanac:

„Glavna crta persijca bila je: ropski duh, uniženje i slijepa poslušnost. Ni jedan persijac nije bio slobodan čovjek, već puki rob, u potpunom smislu te riječi t. j. rob i dušom i tijelom; oni su samo znali, da nad njima vlada car, a oni da su njegovi robovi. Persijska država bila je mehanička mašina, gdje slijepa pokornost i poslušnost uništava mogućnost napredovanja, slobode i razvitka. Kod njih se nijesu mijenjale ustanove prema duhu vremena, - naroda i predjela, već se upravljalo nasilnički i kretalo po zapovjesti.“²⁰

Sa Srećkovićevom uprošćenom slikom persijskog ustrojstva ne slaže se ni Herodotov izvorni tekst. No, nepreciznost u opisu Persije ukazuje na važnost koju su u autorovom vrednosnom sistemu zauzimali liberalni ideali napretka i slobode. Stvarne i neposredne implikacije Srećkovićevog

¹⁷ Isto, 119.

¹⁸ Пантелија Срећковић, Општа историја, Књ. II, св. 3 и 4. Биоград (Београд): Државна штампарија, 1866. 193

¹⁹ Isto, 196.

²⁰ Isto, 195.

diskursa o Grčko-persijskom ratu mogu se shvatiti ako se ima na umu da njegova želja da konstruiše paralelu između Persijskog i Osmanskog carstva. Opisujući Termopilsku bitku, on piše:

„Persijski soldati tako su ginuli da više već nijesu smeli udarati na grke i njihni zapovjednici morali ih nagoniti kamdžijama i samljama da idu u napredak, kao što su turcignali svoje nizame protiv crnogoraca.“²¹

Dakle, Osmansko carstvo je postavljeno kao ekvivalent Persijskog, kao carstvo neslobode i nasilja, nasuprot slobodoljubivoj zajednici slobodnih ljudi. Imajući u vidu Srećkovićevu neskrivenu podršku ekspanziji Srbije na račun Osmanskog carstva, možemo zaključiti da je on srpsko-turskom sukobu učitavao i dodatne naslage, tj. da ga je posmatrao kao sukob države slobodnih i države pod vlašću nasilnika, koja sprečava progres.

Nacionalna istorija: Nasilno oslobođenje

Srećković je sintezu o srpskoj srednjovekovnoj istoriji objavio dve decenije nakon one o opštoj. Njegova *Istorija srpskog naroda* u dve knjige (1884. i 1888) ticala se perioda od 600. do 1369. godine. No, pre nego što bude reči o Srećkovićevoj reprezentaciji nasilja u nacionalnoj istoriji, potrebno je da se osvrnemo da važnu promenu u Srećkovićevom pogledu na samu istoriju. Naime, sama njegova definicija istorije se promenila:

„Istorija je društvena nauka. Njena je sadržina – usavršavanje narodno u svim granama radnje i spremanje narodne snage, da savlada prirodu, te da ona zameni ljudsku snagu, a u isto doba, prelazi se iz nesavršenih oblika u oblike bolje i savršenije, radi održanja državne samostalnosti, a u državi opet radi sigurnosti *lične* i *imovne*. U moralnom smislu,

²¹ Isto, 209.

narodna istorija nije ništa drugo, nego razviće samosvesti nacionalne.²²

Razlika između ove definicije, i one iznete 1863. godine je upadljiva. Istorija, koju Srećković početkom karijere posmatra pozitivistički, kao nauku koja treba da pomogne opštečovečanski napredak poznavanjem zakona istorijskog razvoja, u njegovim zrelim godinama beogradski profesor tumači kao disciplinu u službi nacije. Liberalna načela lične i imovinske sigurnosti su opstala, ali tek kao pratnja primarnoj funkciji istorije kao instrumenta razvoja nacionalne svesti.

Srećkovićeva motivacija za bavljenje nacionalnom istorijom ukorenjena je u emocijama prema naciji, ali i želji da se savremena srpska država proširi na teritoriju srednjovekovne srpske države. On se, nakon lamenta nad zapuštenim materijalnim ostacima srednjovekovne srpske arhitekture na teritoriji Osmanskog carstva, pita: „Pa zar mi, novi Srbi, da ne vaspostavimo Staru Srbiju?“²³

Perenijalna srpska nacija

Srećković period od seobe Srba na prostor „između Belog (Egejskog, V. Z.), Jonskog i Jadranskog mora i Dunava“ do sredine 12. veka smatra za „najslavnije i junačko doba osvojenja južnih zemalja, borbe oko samoodbrane, samoodržanja i pripremanja jedinstva narodnog.“²⁴ Slovensko, tj. srpsko osvajanje novih teritorija Srećković posmatra kao pozitivnu promenu. „Romanizam“ i „grcizam“, uprkos tome što su antički Rim i Grčka protagonisti Srećkovićevog narativa o starom veku, predstavljeni su negativno kada se govori o srpskom srednjem veku. Oni su nešto protiv čega su Srbi, u svojoj „krvavoj borbi za opstanak“,

²² Пантелија Славков Срећковић, *Историја српскога народа. Књига прва. Жупанијско време (600–1159)*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1884. 91.

²³ Isto, V.

²⁴ Isto, I–II.

uspeli da se odupru da bi sačuvali sve nacionalne posebnosti.²⁵ Bugari i Hrvati, vredi pomenuti, su oslikani inferiorno u odnosu na „očuvane“ Srbe. „Blgare“ kvari neslovensko poreklo njihove srednjovekovne elite²⁶, dok Hrvati predstavljaju tek planinsko pleme starih Srba.²⁷

Za vreme u kome se konačno oformila srpska „nacionalna svest“ Srećković smatra period ratova koje je na Balkanu vodio vizantijski car Manojlo Komnin (1143–1180). Careva težnja da konsoliduje vizantijsku prevlast nauštrb samostalnosti srpske elite tumači se kao „spoljnja navala“, koja je zapretila opstanku naroda. Ugroženi opstanak je među Srbima, smatrao je Srećković, proizveo i svest o negativnim posledicama „unutarnje anarhije i pokolja.“²⁸

Od dolaska na vlast velikog župana Stefana Nemanje, pa do gašenja njegove dinastije smrću cara Stefana Uroša, Srećković konstruiše narativ u kome pozitivnu ulogu imaju vladari koji šire srpsku državu i sprovedu njenu centralizaciju, dok su negativno oslikani oni koje Srećković percipira kao rušioce jedinstva nacionalne države. Stoga, sukob kralja Stefana Prvovenčanog i njegovog brata velikog župana Vukana Srećković predstavlja kao sukob legitimnog srpskog vladara, predstavnika ideje jedinstvene i centralizovane države²⁹ i predstavnika partikularističkih težnji nacionalno neosvešćene srpske vlastele.³⁰

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, I.

²⁷ Isto, 27. O pogledu Srećkovića na individualitet slovenskih naroda više u: Bojan Mitrović, *Настанак модерне историјске дисциплине у Србији и Бугарској. Претпоставке, тезе, полемике (1878–1914)*, Нови Сад: Академска књига, 2017. 89–92.

²⁸ Пантелија Сл. Срећковић, *Историја српскога народа. Књига прва. Жупанијско време (600–1159)*, 5.

²⁹ Treba imati na umu da je Srećković smatrao da je Stefan stariji od Vukana, te da mu je vlast pripadala i po novouspostavljenom principu primogeniture, dotad nepoznatom u srpskoj tradiciji.

³⁰ Пантелија Славков Срећковић, *Историја српскога народа. Књига друга. Време краљевства и царства (1159–1367)*, Београд: Штамп Краљевско-српске државне штампарије, 1888.), 69.

Osvajački rat, kao nasilni čin po sebi, Srećković nije osuđivao u slučaju da ga vrši srpska strana. Tako je širenje srpske srednjovekovne države pod Nemanjom, kraljem Milutinom i carem Dušanom pozdravljeno kao oslobođenje. Po Srećkoviću, Nemanja je oslobodio Primorje, Milutin zemlje „oslobodi ispod grčke vlasti i pridruži opštoj materi Srbiji“³¹, dok je Dušan oslobodio Albaniju: „Skadar i Lješ vazda su bili srpski predeli.“³²

Nasilna borba protiv neprijatelja, unutrašnjeg i spoljnog, na mestima je kod Srećkovića prikazana slikovito. Nemanjin obračun sa bogumilstvom okarakterisan je kao iskorenjenje, pri kojem se srpski vladar koristio spaljivanjem knjiga i sečenjem jezika, koji su bili „nove kazni, do toga vremena ne poznate srpskom narodu, pazajmljene od Grka.“³³ Opisujući srpsku odbrambenu pobedu nad bugarskim carem Mihailom kod Velbužda 1330. Srećković opisuje napadače kao bezbožne i pogane narode, a prenosi da se „Struma preokrenula u krv“ nakon bitke.³⁴

Kraj naracije o srpskom srednjem veku Srećković smešta u 1368. kada je on smatrao, sledeći narodnu tradiciju, da je kralj Vukašin ubio cara Uroša. Opet, car Uroš je predstavljen kao predstavnik jedinstvene srpske države, a kralj Vukašin kao partikularista zbog čijeg će razaranja nacionalnog jedinstva doći do slabosti i konačnog pada srednjovekovne srpske države pod osmansku vlast.

³¹ Isto, 192.

³² Isto, 399.

³³ Isto, 217.

³⁴ Isto, 313.

Zaključak

Ako je istorija u 19. veku postala medij za prenošenje poželjnog pamćenja kakvim ga je propisivala država, otvara se pitanje odnosa pamćenja i historiografije, kao produkcije profesionalnih istoričara namenjene za stručnu ili informisanu publiku i studente. Odgovarajući na ovo pitanje, savremena teorija društvenog pamćenja svrstava historiografiju među medije pamćenja. Najpre, vredni pomenuti stanovište nemačkog filozofa Valtera Benjamina. On je smatrao da „pisati istoriju znači usaglasiti se sa pamćenjem pobedenih, čije se sećanje perpetuira kao neispunjeno „obećanje iskupljenja.“³⁵ Oslobođenje u aktuelnom vremenu crpi, po Benjaminu, snagu iz „slike porobljenih predaka“, a tu sliku prenosi historiografija.³⁶ Savremeni portugalski filozof Fernando Katroga (Catroga) piše da:

„Istoriografija takođe funkcioniše kao izvor stvaranja (i overe) pamćenja i tradicija, uspevajući da obezbedi verodostojnost novim mitovima (ponovnog) osnivanja grupa i same nacije (ponovno otkrivanje i sakralizacija porekla i trenutka veličine, čiji simboli su individualni i zajednički heroji).“³⁷

Po Katrogi, historiografija akumulira, reformiše, izmešta i pronalazi novu problematiku,³⁸ a u cilju da shematski predstavi prošlost kao pripremu, sadašnjost kao otkrovenje, a budućnost kao ostvarenje ideje koju je zacrtao istoričar.³⁹

Katroga nije imao u vidu delo Pantelije Srećkovića, ali su njegovi uvidi nedovsmisleno primenjivi u analizi Srećkovićevih sinteza. Naime, kada

³⁵ Enco Traverso, *Istorija kao bojno polje*, Beograd: FMK, 2020. 28.

³⁶ Isto, 28.

³⁷ Fernando Katroga, *Istorija, vreme, pamćenje*, Beograd: Clio, 2011. 57.

³⁸ Isto, 149.

³⁹ Isto, 168.

je Srećković pisao *Opštu istoriju* on je posmatrao borbu između Grčke i Persije kao sukob društva slobodnih građana i države pod potpunom vlašću nasilnika. Prošlost je predstavljena kao priprema budućih, savršenijih formi ljudskog organizovanja, dok bi budućnost bila svetska harmonija uspostavljena po liberalnom obrascu. Nosilac progresa i slobode je grčko-rimski svet, i njegovi evropski naslednici, dok su afričke i azijske civilizacije proglašene za nasilničke i statične. Orientalističko opšte mesto kod Srećkovića dobija dodatno, dnevno-političko svojstvo kada se uzme u obzir njegovo izjednačavanje Osmanskog i Persijskog carstva.

Istoriju srpskog naroda u srednjem veku Srećković posmatra kao tragičnu borbu između principa jedinstva srpske nacije s jedne strane, i unutrašnjih izdajica i spoljnih neprijatelja s druge. Njegova verzija srednjovekovnih događaja zaista je overa narodnog pamćenja i služi za učvršćenje nacionalnog mita. Srpske vladare Srećković ne posmatra kao srednjovekovnu vlastelu koja je nasilno upravljala zavisnim stanovništvom, nego kao heroje-oslobodioce. Sledeći Katroginu shemu, uočavamo da je za Srećkovića srpska srednjovekovna država predstavljala pripremu i prednacrt za srpsku novovekovnu državu, koja tek u budućnosti treba da ostvari ciljeve koje je Srećković unapred zamislio. Taj cilj je inkorporacija u Srbiju svih onih zemalja koje je istoričar okarakterisao kao srpske u svojoj sintezi o srednjem veku. Nasilje u cilju oslobođenja je, po njemu, opravdano.

Negativno, despotsko nasilje i pozitivno, oslobodilačko nasilje u delu Pantelije Srećkovića ukazuju na poznatu simbiozu nacionalnih i liberalnih ideja među intelektualcima 19. veka. Prošlu stvarnost istoričar je predstavljao uprošćeno, shematski, da bi preneo svoju ideološku poruku, ponekad na štetu i proste faktografske preciznosti. Pantelija Srećković je kao istoričar, rečima francuskog istoričara Pjera Nora (Pierre Nora), bio pravi polu-vojnika polu-sveštenika nacije, glasnogovornik zamišljene slavne i tragične koji je upirao prstom u budućnost koja

je ostvariva ako se nacija oslobodi, ujedini, konsoliduje.⁴⁰ Savremena istorija historiografije, imajući u vidu društvenu ulogu istorije, dužna je da ovakvu ideološku instrumentalizaciju istorije prepozna, kako bi istorija mogla da se konačno emancipuje i prestane da bude instrument nacionalne politike. Nasilje je tek jedan u širokom repertoaru pojmova koji su istoričarima služili za pružanje ideološke zaleđine i opravdanja dominantnoj državnoj politici.

Summary

This paper aims to analyze the representation of violence in the oeuvre of a prominent 19th-century Serbian historian and professor, Pantelija Srećković. Srećković, widely disregarded by contemporary historians for his lacking methodology and ardent nationalism, wrote on violence when writing about the history of the ancient civilizations and Serbian medieval history. When writing on ancient civilizations, he depicted all „Eastern“ civilizations as violent and backward, whereas the Greeks and Romans were free, republican, and progressive. However, when writing national history, Srećković depicted violence as a tolerable act if used for Serbian conquest. We conclude that Srećković imbued his historiography with liberal and nationalistic notions to use history as a justification for the future expansion of the modern, liberal Serbian state.

⁴⁰ Pierre Nora, “General Introduction: Between Memory and History”, *Realms of Memory. The Construction of the French Past. I Conflicts and Divisions*, ed. Pierre Nora, englesko izdanje i predgovor Lawrence D. Kritzman, prevod Arthur Goldhammer, New York: Columbia University Press, 1996. 5 i 13.

Izvori

1. Srećković, Pantelija. *Istorija srpskoga naroda. Knjiga prva. Županijsko vreme (600–1159)*. Beograd: Kraljevsko-srpska državna štamparija, 1884.
2. Srećković, Pantelija. *Istorija srpskoga naroda. Knjiga druga. Vreme kraljevstva i carstva (1159-1368)*. Beograd: Kraljevsko-srpska državna štamparija, 1888.
3. Srećković, Pantelija. *Opšta istorija*. Knj. I, sv. 1 i 2. Biograd (Beograd): Državna štamparija, 1863. (ćirilica)
4. Srećković, Pantelija. *Opšta istorija*. Knj. II, sv. 3 i 4. Biograd (Beograd): Državna štamparija, 1866. (ćirilica)

Literatura

1. *Enciklopedija Jugoslavije*, 8 (Srbija–Ž). Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1971.
2. *Enciklopedija srpske istoriografije*. ur. S. Ćirković, R. Mihaljčić, Beograd: Knowledge, 1997.
3. Iggers, Georg G. “Nationalism and historiography, 1789–1996 The German example in historical perspective”. *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, eds. Stefan Berger, Mark Donovan and Kevin Passmore, London and New York: Routledge, 2002. 15–29.
4. Ignjatović, Aleksandar. *Usrpsko-vizantijskom kaleidoskopu. Arhitektura, nacionalizam, i imperijalna imaginacija 1878–1941*, Beograd: OrionArt, Arhitektonski fakultet, 2016.
5. Katroga, Fernando. *Istorija, vreme, pamćenje*. Beograd: Clio, 2011.
6. Milošević, Srđan. *Sukob Ilariona Ruvarca i Pantelije Srećkovića – više od naučne polemike*. (<https://pescanik.net/sukob-ilariona-ruvarca-i-pantelije-sreckovica-vise-od-naucne-polemike/>) Pristupljeno 10. oktobra 2022.
7. Mitrović, Bojan. *Nastanak moderne istorijske discipline u Srbiji*

-
- i Bugarskoj. Pretpostavke, teze, polemike (1878–1918)*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2017. (ćirilica)
8. Moretti, Mauro. “The search for a ‘national’ history. Italian historiographical trends following unification”, *Writing National Histories, Western Europe since 1800*, eds. Stefan Berger, Mark Donovan and Kevin Passmore, London and New York: Routledge, 2002. 111–124.
 9. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*. ur. S. Stanojević, Zagreb: Bibliografski zavod, 1928.
 10. Nora, Pierre. “General Introduction: Between Memory and History”. *Realms of Memory. The Construction of the French Past. I Conflicts and Divisions*, ed. Pierre Nora, englesko izdanje i predgovor Lawrence D. Kritzman, prevod Arthur Goldhammer, New York: Columbia University Press, 1996. 1–20.
 11. Traverso, Enco. *Istorija kao bojno polje. Interpretiranje nasilja 20. veka*. Beograd: FMK, 2020.